

**Aydın
Qasimli**

*Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru*

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

Bu dövrdə İstanbulda Damad Fərid Paşa kabinəsini Əli Rza Paşa kabinəsi əvəz etmiş, Dəniz Naziri Salih Paşa rəsmi olaraq Anadoluya göndərilmiş, Amasyada 20-22 oktyabrda 3 gün sürən danışıqlar nəticəsində Salih Paşa Mustafa Kamal Paşanın Sivas Konqresi tərəfindən təsbit edilən

əlaqəli dövlətlərin birlikdə verəcəkləri qərarla təyin ediləcəkdir.

Müttəfiq qüvvələr İstanbul hökumətindən bir çox adamların işdən azad edilməsi və mərkəzdən uzaqlaşdırılmasını tələb etmiş, 16 mart 1920-ci ildə isə İstanbulu faktiki olaraq işğal etdikdən sonra bəzi deputatları da həbs etmiş, həbs edilə bilməyənlərdən bir qismi Ankaraya qaçaraq milli mücadiləyə qatılmış, 5 aprel 1920-ci ildə bütün etirazlara baxmayaraq Damad Fərid Paşa xaricilərin əli ilə yenidən sədarətə gətirilmişdi. Damad Fərid Paşa sədarətə gətirilən kimi "Kuvayi-Milliyə", yeni milli mücadiləyə başlayanların əleyhinə bir çox əmrlər vermiş, İstanbul-

hib olduqları bütün haqlara sahib olduğu üçün Hökumət təşkil etmiş və hökumət vəzifəsini də icra etmiş, Mustafa Kamal Paşanı Məclis başqanı seçmiş, beləliklə o, həm dövlət, həm də hökumətin başçısı olmuşdu.

Birinci Böyük Millət Məclisinin Ankarada toplandığı 23 aprel 1920-ci ildən 24 iyul 1923-cü il Lozan sülh anlaşmasına qədərki dövr Milli Mücadilə, başqa sözlə, yeni Türkiyə Cümhuriyyətinin quruluş dövrüdür. Bu dövr ağır bir dövr olmaqla yanaşı həm də Türk millətinin nəyə qadir olduğunu tarixə sübut etmə dövrüdür. Bu dövrdə yunanlar üzərində qələbə çalınmış, onlar Türk torpaqlarından çıxarılmış, quzey-doğu Türk hüduqlarında ermənilər zərərsizləşdirilmiş, güneydə fransızlara qarşı başanlı mücadilələr verilmiş, Türki-

mal Paşa Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk Cümhurbaşqanı seçilmişdi.

Cümhuriyyətin qəbul və elanından qısa bir zaman sonra xilafətin ləğv edilməsi və Osmanlı xanədanının ölkə xaricinə çıxarılmasına dair Türkiyə Böyük Millət Məclisi 3 mart 1924-cü ildə qanun qəbul etmiş, demokratiya və layihlik yönündə mühüm bir siyasi addım atılmışdı. Mustafa Kamal Paşa Osmanlı İmperatorluğu kimi kosmopolit bir dövlətdən devr aldığı toplum üzərində məcburi bir mədəniy-

kültür, Konservatoriya, konsert salonları, Gözəl Sənətlər Akademiyası, rəsm qaleriyaları, mədəniyyət mərkəzləri açdırmış, çağdaş bir eyitim üçün çaba göstərmiş, çeşidli elmi araşdırma mərkəzləri yaratmış, Şərq və Qərb ayırımı yapmadan Türk ulusunun tarixdən gələn özəlliklərinə uyğun bir Cümhuriyyət kultürünü meydana gətirmiş, çağdaş, ulusçu və demokratik bir kultür sintezi üçün dövlətin bütün imkanlarından istifadə etmişdi.

Mustafa Kamal Paşa özünəqədərki fikir cərəyanları olan Osmanlıçılıq, İslamçılıq, Qərbçilik, İctimai-Məslək tərəfdarlarının, Sosyallistlərin və Türkçülərin fikirlərindən və onların mənsublarının durumu və fəaliyyətlərindən xəbərdar olduğundan bu cərəyanların Milli Mücadiləyə verə biləcəkləri yönü və yönsüzlüyü bilmiş və buna uyğun da hərəkət etmişdi. Özü də bir Türk milliyətçisi olan Mustafa Kamal Paşa çıxış və bildirişlərində işlətdiyi "milli şüur, milli mücadilə, milli birlik, milli iradə, milli təşkilat, milli istiqlal, milli müqəddərat, milli şura, milli idarə, milli müdafiə, milli dava, milli siyasət, milli fəaliyyət, milli hərəkat, Milli Məclis, milli kabinə, milli hökumət, milli dövlət, milli sirr, milli hiss, milli arzu, milli istək, milli amal, milli qayə, milli müqavilə, milli dəstə, milli komanda, milli hüquq, milli əksəriyyət, milli qurultay, milli məqsəd, milli vəzifə, milli məsələ, milli mövcudiyət, milli cərəyan, milli təşəbbüs, milli adət-ənənə, milli sərhəd, milli etimad, milli vəhdət, milli mənfəət, milli mənafə, milli mübarizə, milli heysiyyət, milli ruh, milli məfkurə, milli mülk, milli güc, millətin istiqlal, vətənin bütövlüyü, məmləkətin müqəddəratı, vətənin mənafeyi, vətənpərvər təşəbbüsü, vətənin xilası, mübarək vətən" və s. kimi Türkçülərin gündəmə gətirdiyi ifadələrlə həyat və fəaliyyətinə yön vermiş, millətinin Türkçülüyə məxsus bu qayələrlə silahlandırmış, məhz buna görə də milli mücadiləni başarı ilə sənə çatdırmış, ulusçu bir Cümhuriyyət qurmağa nail olmuşdu.

(ardı gələn sayımızda)

Zəfərlərə apararı Komutan

aşığıdakı prinsiplərini qəbul etmişdi:

1) Türklərlə məskun yerlərdə mandat və himayenin qəbul olunmaması;

2) Müsəlman olmayanlara Türk torpaqlarında siyasi hakimiyyət və ictimai əsası pozacaq imtiyazlar verilməməsi;

3) Anadolu və Rumeli Müdafiə-Hüquq Cəmiyyətinin hüquqi bir təşkilat olaraq İstanbul Hökuməti tərəfindən rəsmən tanınması;

4) Müttəfiq dövlətlərlə Osmanlı dövləti arasındakı sülh konfransına gedəcək təmsilçilərin...seçilməsi;

5) Deputat Məclisinin yabançı qüvvələrin işğalı altında olan İstanbulda toplanmasının doğru olması.

Salih Paşa qəbul etdiyi bu maddələri kabinə yoldaşlarına da qəbul etdirməyə vəd versə də sözüünə yerinə yetirə bilməmiş, nəhayət 12 yanvar 1920-ci ildə Osmanlı Parlamenti son toplantısını keçirmiş, Məclisdə Müdafiə Hüquq Cəmiyyəti güclü bir qrupla təmsil ediləndiyindən "Misaki-Milli" ("Milli Pakt") deyilən Milli Pakt və milli müdafiə proqramı elan edilmişdi. Milli iradəni təmsil edən bu Milli Pakt aşağıdakı məzmununda bir "Bəyannamə" yayınlamışdı:

1) *Osmanlı Dövləti, Ərəb çoxluğu ilə məskun olan və müqavilə bağlandıqda müttəfiqlərin işğalında olan ərazilərdən vəz keçəcək və bu ərazilərin müqəddəratı əhalisinin rəyləri ilə təyin ediləcəkdir. İşğal edilməmiş Türk əraziləri bölünməz bir bütündür.*

2) *Doğu bölgəsində öz rəyləri ilə Ana vətənə qatılmış olan Qars, Ərdəhan və Batum üçün lazım gələrsə, təkrar xalq rəyinə müraicət edilə bilər.*

3) *Batı Trakyanın hüquqi durumu o bölgə əhalisinin sərbəstcə verəcəkləri rəylərinə görə təsbit ediləcəkdir.*

4) *Xilafət və səltənətin mərkəzi olan İstanbul ilə Mərmərə dənizi hər cür təhlükədən uzaq olmalıdır. Bu əsas mühafizə edilmək şərti ilə boğazlar keçişə və ticarətə açıq olacaq və bu məsələ Türkiyə ilə*

da toplanan hərbi məhkəmə 11 may 1921-ci ildə Mustafa Kamal Paşa və yaxın yoldaşlarını qiyabi ölümə məhkum etmiş, milli mücadiləni davam etdirənlərin üzərinə hərbi qüvvələr göndərilmiş, İzmit, Bolu və Trabzonda milli mücadiləçilərə qarşı üsyanlar tərtib etmiş, "Kuvayi-İnzibatiyə" ("İnzibati Dəstə") adı ilə yaratdıqları birliklər səbəbsiz yerə bir çox qardaş qanı tökülməsinə səbəb olmuş, lakin milli mücadilə tərəfdarları bu təhlükəli təşəbbüsləri anında aradan qaldırmağı bacarmış, Ankaradakı İstiqlal Məhkəməsi də Damad Fərid Paşa və tərəfdarlarını vətənə xəyanət suçundan qiyabi olaraq ölümə məhkum etmişdi. Mustafa Kamal Paşa 8 apreldə yayınladığı bildiri-

yənin əlaqəli dövlətlərlə başladığı sülh anlaşmaları ilə quzey-doğu və güney sərhədləri təyin edilmiş, Rusiya ilə 16 mart 1921-ci ildə Moskva, 11 oktyabr 1921-ci ildə Qars müqavilələri bağlanmışdı. Bir-birini təqib edən bu zəfər və anlaşmalarla yeni Türkiyə hüquqi cəhətdən tanınmış, İstanbul hökuməti tərəfindən bağlanan bütün müqavilələr hökmsüz sayılmış, Osmanlı dövlətinin yerini Böyük Millət Məclisi və yeni Türkiyə Hökuməti almış, Lozan sülh konfransında yeni Türkiyə nümayəndəsi iştirak etmiş və bu konfransda Türk görüşü qəbul edilmişdi.

7 noyabr 1922-ci ildə Sultan Vəlidəddinin bir ingilis hərbi gəmisinə minərək ölkəni tərk etməsi ilə

Cümhuriyyətin qəbul və elanından qısa bir zaman sonra xilafətin ləğv edilməsi və Osmanlı xanədanının ölkə xaricinə çıxarılmasına dair Türkiyə Böyük Millət Məclisi 3 mart 1924-cü ildə qanun qəbul etmiş, demokratiya və layihlik yönündə mühüm bir siyasi addım atılmışdı. Mustafa Kamal Paşa Osmanlı İmperatorluğu kimi kosmopolit bir dövlətdən devr aldığı toplum üzərində məcburi bir mədəniyyət dəyişimi və gəlişimi başlatmış, Cümhuriyyətə xas bir ideologiya gerçəkləşdirərək kosmopolit Osmanlı mədəniyyətindən fərqli olaraq Cümhuriyyət mədəniyyətini də bu ideologiya əsasında oluşturmağa çalışmış və bu ideologiya və mədəniyyəti xalq arasında yaymağa başlamış, Cümhuriyyət kultürünün toplumsal tabanını yaratmağa müvəffəq olmuşdu...

xilafətdən kənarlaşdırılaraq yerinə Əbdülməcrid Əfəndi keçirilmişdi. Tarixi görevini yerinə yetirən Birinci Böyük Millət Məclisi də seçilməsinə qərar vermiş, 11 avqust 1923-cü ildə toplanan İkinci Böyük Millət Məclisi 23 avqustda Lozan anlaşmasını onaylamış, 6 oktyabr 1923-cü ildə Türk hərbi qüvvələrinin İstanbulda daxil olması ilə vətənin bütövlüyü faktiki olaraq gerçəkləşmişdi. Artıq ən uyğun dövlət şəklini elan etmək zamanı gəlmiş, 1921-ci il Anayasasının bəzi maddələri genişləndirərək hakimiyyətin qeydşərtsiz millətə aid olduğu, idarə şəklinin xalqın öz müqəddəratını təyin etmə əsasına dayanan Cümhuriyyət olduğu 29 oktyabr 1923-cü il tarixli 364 sayılı qanunla gerçəkləşdirilmiş, Qazi Mustafa Ka-

mədəniyyəti xalq arasında yaymağa başlamış, Cümhuriyyət kultürünün toplumsal tabanını yaratmağa müvəffəq olmuşdu.

Mustafa Kamal Paşanın öndərliyində qurulan Türkiyə Cümhuriyyəti ulusçu bir yapıya sahib bulduğundan yeni oluşmaqda olan mədəniyyətin də ulusçu olması gərəkdir. Mustafa Kamal Paşa yeni bir toplum, yepyeni bir Türk ulusu yaratmaq üçün yola çıxmış, tarixdə ilk Türk mədəni inqilabını gerçəkləşdirən öndər olmuşdur. O, keçmiş ilə gələcək arasında çağdaş bir mədəniyyət sintezinə gedən yolu açmış, bunun üçün həm dövlətin, həm də millətin bütün güclərini səfərbər etmiş, ölkədə mədəniyyət məktəbləri olan Xalq evləri, müasir tələblərə cavab verəcək Universitet və fa-